Recension: Den digitala hammarens filosof

Vilém Flusser-introduktion på svenska

David Brolin, Göteborgs universitetsbibliotek

Thomas Karlsohn (2006). *Passage mellan medier: Vilém Flusser, datorn och skriften* (426 s.). Göteborg: Folkuniversitetets Akademiska Press.

Vem är Vilém Flusser (1920-1991)? Det kan man fråga sig. Själv visste jag inte vem han var förrän jag stötte på namnet i Thomas Karlsohns *Passage mellan medier: Vilém Flusser, datorn och skriften* (2006). Karlsohn disputerade i idé- och lärdomshistoria 2005, och nu har Folkuniversitetet låtit publicera dissertationen. Flusser må vara relativt okänd i Sverige (bara hans *En filosofi för fotografin* från 1988 är översatt), men i den tyskspråkiga världen är han ett känt namn. Nu har alltså Karlsohn publicerat en Flusser-introduktion – den första i vårt land – som tillika är ett bidrag till Flusser-forskningen.

Efter inledande avsnitt om forskningsläge och källmaterialets karaktär (efterlämnade papper på Vilém Flusser-Archiv i Köln) fortsätter avhandlingen med ett ganska långt och välbehövligt biografiskt kapitel som tecknar de viktigaste hållpunkterna i Flussers intellektuella liv. (Det bör nämnas att kapitlet, liksom boken i sin helhet, bygger på tidigare obrukat arkivmaterial, korrespondens och Flussers postumt utgivna självbiografi *Bodenlos: Eine philosophische Autobiographie*.) Från uppväxten i mellankrigstidens Prag, i en judisk medelklassintellektuell miljö, fick han med sig ett långvarigt och bestående intresse för existensfilosofin. Franz Kafka, Martin Heidegger och Martin Buber influerade honom. Efter den nazistiska inmarschen i Tjeckoslovakien 1939 blev livet outhärdligt. ”Livet i rotlösheten hade börjat”, skriver han. Flusser flydde landet med

Brolin, David. “Recension: Den digitala hammarens filosof: Vilém Flusser-introduktion på svenska.” *HUMAN IT* 9.1(2006): 1–5. © Författaren

sin maka och slog sig en kort tid ner i England innan paret bosatte sig i Brasilien. Där, i främmande land, med Sao Paolo som ny fast adress, blev Flusser kvar i decennier. Han kom efter en period av isolering och depression att börja publicera sig på portugisiska medan han knöt kontakter med inhemska filosofer. Flusser engagerades också i akademiskt reformarbete (han fick en lärostol i kommunikationsfilosofi) vid universitetet, och han utarbetade ett ”studium generale” med kommunikationsteori som bas. I början av 1971 lämnade makarna Flusser Brasilien för gott och återvände till Europa, första anhalten blev Italien och den sista Frankrike. Flussers stjärna var i stigande. Medierna intresserade sig mer och mer för honom – och han för dem. 1991, på väg till Tyskland efter ett återbesök i hemstaden Prag (under en av alla oräkneliga föreläsningsturnéer i Europa) avled Vilém Flusser.

Den biografiska utflykten övergår i resonemang om essäns betydelse för Flussers filosofi. Flusser älskade den litterära essän. Alla hans skrifter är skrivna i denna genre. Flusser ansåg att bara essän kan uttrycka själva livet och dess motstridiga och komplexa erfarenheter. Essän är öppen och prövande och passar därför den existentiella upplevelsen. Den gör det också möjligt att låta texten bli ”gåtfull” och full av motsatta ståndpunkter. Mindre förtjust var Flusser i avhandlingen, en form som enligt hans förmenande var dogmatisk och sluten. Flusser påpekar att essän förespråkades av filosofer som Albert Camus och Friedrich Nietzsche, medan avhandlingens anhängare var män som Aristoteles, Hegel och Marx. För en Nietzsche-forskare som undertecknad är Flussers resonemang om fria litterära former kontra ofria vetenskapliga avhandlingsformer välbekanta; så också förkärleken för paradoxen och de retoriska stilfigurerna, liksom motsägelsefullheten och överdriften som metod, och den mer ”suggererande” än logiska argumenteringen. Det låter som om Flusser hårdstuderat Nietzsche, men avhandlingsförfattaren antyder ingen sådan omedelbar och djupgående påverkan. Kanske fick Flusser istället idéerna om essän indirekt, via ”nietzscheaner” som Camus och Martin Heidegger?

Hur är det då ställt med stilen och språket i Thomas Karlsohns avhandling (den litterära form som Flusser ogillade)? Det hör kanske inte till vanligheterna att ställa en sådan fråga i samband med en avhandlingsrecension, men det är ändå befogat, inte minst för att idéhistoriker –

i alla fall förr om åren – brukar framhäva den egna yrkeskårens goda stilistik. Ofta pekar man på den gamla Uppsalaprofessorn Sten Lindroth som det stora stilidealet. Karlsohn skriver en prosa som inte är lika kärnfull och blomstrande som sina föregångare, men ändå klar och tydlig. Den är lättläst och hyfsat fri från den akademiska världens glosor och anglicismer (men jag hade t.ex. gärna sluppit ord som ”explorativ” och ”konstativ”). Dödssynden att språkligt upprepa sig undviker författaren på ett undantag när: det av just idéhistoriker så frekvent använda ordet ”central” (av typen ”Detta är en central text”) förekommer så många gånger att man tappar räkningen. Man kan också stöta sig på de många ”föregripande” avsnitten (av typen ”Jag kommer i det följande att…”) som gör läsaren lite trött inombords. Men detta skrivsätt hör ju till avhandlingsgenren, så man bör inte orda för mycket om det. Synpunkterna ovan är naturligtvis inget annat än randanmärkningar, några språkliga skönhetsfläckar. I det stora hela är det en välskriven och väldisponerad avhandling.

Det är i *Ins Universum der technischen Bilder* (1985) som Flusser på djupet formulerar sina idéer om medierna i allmänhet och datorn i synnerhet. I essän återfinner man en utvecklingshistorisk modell som beskriver de olika stadier mänskligheten passerar. Indelningen i historiska teknikskiften (den för-skriftliga kulturen avlöses av skriftkulturen som i sin tur kommer att ersättas av en efterskriftlig bildkultur) som korresponderar med mentala förändringar är löst inspirerad av Marshall McLuhan, skriver Karlsohn. Tesen går ut på att den tekniska bilden mer och mer kommer att frigöra sig från verkligheten och historien. Människan kommer att leva i och med dessa ”magiska” bilder i en dialogisk och cerebral samvaro. Det kroppsligas och materiellas betydelse minskar, och subjektet blir projekt i sammankopplade nätverk. Parallellt med den utopiska huvudtendensen i Flussers essä pekar Karlsohn på en kulturkritisk motstämma som varnar för likriktning och ”teknologisk fascism”. Människan äger möjligheten att uppresa sitt ”Nej” mot tekniken. Mitt i all cybernetik bevarar alltså Flusser en existentiell och heideggeriansk anda.

Thomas Karlsohn visar hur en rad olika idéströmningar strålar samman i Flussers person och verk. Existensfilosofin samsas med cybernetiken, fenomenologin och olika skriftteorier. Flusser var svag för naturvetenskapliga teorier: kaosteori, relativitetsteori och kvantfysik användes

självåldigt för att underbygga tesen om en radikalt annorlunda teknisk framtid. Grundläggande i hans mediefilosofi var begreppet *entropi* som informationsteoretikerna och cybernetikerna (Claude Shannon, Norbert Wiener m.fl.) lånat in från fysiken. Denna saliga röra av till synes helt oförenliga begrepp och teorier har föranlett beskyllningar för eklekticism, men Karlsohn menar att så inte är fallet, då Flusser bearbetar och integrerar de olika teorierna i en ny och originell mediefilosofi. Flusser hade ett mycket extremt behov av originalitet (för övrigt ännu ett ”nietzscheanskt” spår som blir hängande i luften) som visade sig i att han var ytterligt sparsam med referenser och hänvisningar till källor.

I *Die Schrift: Hat Schreiben Zukunft?* (1987) återgår Flusser till samtidens problem. Med skriftens död försvinner allt som förknippas med skriftmedvetandet: vetenskaplig framstegstro, eftertanke, kritik och objektivitet. I den digitala bildvärlden råder glömska och upprepning. (Ja, som Karlsohn visar i sin avslutning kommer Flusser de postmoderna tänkarna Lyotard och Baudrillard nära.) Skrivandets praktik låg Flusser varmt om hjärtat så det var med stor sorg han konstaterade att det var en teknik på utdöende. Hans filosofiska författarskap bär därför på inre spänningar och ambivalenser av personlig art. Flusser är, skulle man kunna säga, teknikoptimist med förhinder. Han skisserar en utopi med messianska drag, en ny kommunikationsform och mänsklig gemenskap, men framtidsbilden är samtidigt färgad av melankoli och nostalgi. Det beror på att den oundvikliga ”telematiska” framtiden har sprungit förbi män som Flusser. För de äldre skriftmänniskorna är det för sent att lära om. Bara de som i tidig ålder lär sig den nya tekniken kan undvika att bli dinosaurier i en utdöd skriftkultur.

Flussers många tvärsäkra påståenden om en totalt datoriserad framtid dominerad av tekniska bilder och en värld utan subjekt och skrift framstår idag – och kanske redan då? – som väldigt tidsbundna. De tekniska bildernas inflytande har säkerligen ökat, som Flusser och många med honom talat om, men skrift och subjekt består. Flusser hävdade att han inte var något orakel, men fällde ständigt orakelmässiga uttalanden (”den digitala hammarens filosof” var ett kritikeromdöme), och blev under 1980-talet något av en domderande profet. 1960-, 70- och 80-talens diskurser om datorn och tekniken var ju präglade av ett antingen/eller-tänkande: antingen var datorn inledningen på det arbetsbefriade para-

diset eller så var den symbolen för ett annalkande totalitärt robotsamhälle. Flussers tänkande relateras förtjänstfullt till en rad intellektuella kontexter, men jag saknar ändå en redogörelse för datordiskurser i hans samtid. Cybernetiken genomlyses förvisso på djupet, men det fanns också en rad intellektuella som teoretiserade mer specifikt kring datorn och om vad den skulle kunna innebära för individen och samhället.

Förmodligen är det Flussers förhållandevis begränsade kunskaper om datorns funktionssätt som gör att hans funderingar om framtidens tekniska påverkan på människans medvetande framstår som mindre engagerande, ja mindre trovärdiga, än hans tänkande kring skriften och läs- och skrivakten. Med Karlsohns ord var Flusser ”påtagligt okunnig” om datorer, och det bör kanske nämnas att han för egen del höll sig med ”föråldrad” teknik i form av skrivmaskin och penna. Det fanns hos Flusser ”drag av luddism”.

Karlsohn talar i slutsummeringen om Flusser som ett ”intressant symptom på omvandlingar i den samtid i vilken han levde”; men han var heller inte vilket ”symptom” som helst, fortsätter avhandlingsförfattaren, utan ett av de intressantare, mer djupsinniga och egensinniga sådana, vilket kan relateras till livet i utanförskap och exil. Han var en utanförstående tänkare i ”filosofins marginaler”, men blev i slutändan en uppburen medieguru. Det är kontentan och paradoxen.

David Brolin är universitetsbibliotekarie i Göteborg och är också verksam som frilansskribent. Han har publicerat vetenskapliga artiklar om Friedrich Nietzsche och arbetar på en bok om dennes politiska idéer.
E-post: hierofanten@hotmail.com